

АКТИ ЕКОЦИДУ ЯК ЗАГРОЗА ШВИДКОМУ ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННЮ УКРАЇНИ

Березняк В. С., Каторкін Р. А., Рукіна Д. О.

ВСТУП

Війна, яка триває на території України вже понад десять років, щодня завдає руйнівної шкоди навколишньому середовищу, адже всі військові дії так чи інакше впливають на природні ресурси. Під удар потрапляють абсолютно всі компоненти екосистеми: ґрунт, вода, ліси, атмосферні вітри, територіальні води, рослинний і тваринний світ. Через що тема збереження екологічної безпеки є досить дискусійною і має безліч аспектів, серед яких варто виокремити не тільки юридичні, але й соціальні, релігійні, політичні, економічні тощо.

Армія країни-агресора застосовує заборонені міжнародним гуманітарним правом методи ведення бою та свідомо руйнує навколишнє середовище. Насправді цей акт є екоцидом, але проблема в тому, що сьогодні на міжнародному рівні екоцид не вважається злочином проти людства. Таким чином проблематика дослідження екоциду як злочину, що потребує міжнародного нормативно-правового закріплення, а також унормування національного кримінального законодавства, обумовлена сучасними викликами, які постають перед нашою державою у зв'язку із повномасштабним вторгненням армії РФ на територію України, є актуальною та потребує поглибленого вивчення.

Окремо варто зауважити, що неефективна протидія кримінальним правопорушенням у вигляді екоциду створює суттєві складнощі для швидкого післявоєнного відновлення України, адже на усунення наслідків цього злочину потрібні десятиліття. Саме тому дослідження питання кримінальної відповідальності за екоцид є актуальним, адже його результати можуть дозволити модернізувати положення чинної редакції ст. 441 КК України, зробити її більш ефективною.

Питання кримінальної відповідальності за делікти проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у своїх дослідженнях порушували такі вітчизняні вчені як А. В. Андрушко, В. І. Борисов, О. М. Борщевська, О. В. Бринзанська, С. Б. Гавриш, В. К. Гіжевський, Н. О. Гуторова, Г. В. Дідківська, М. В. Карчевський, В. Я. Конопельський, М. П. Куцевич, В. О. Меркулова, В. О. Навроцький, В. К. Матвійчук, М. І. Панов, О. І. Плужник, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, В. В. Топчій, В. І. Тютюгін, А. В. Савченко, В. В. Сташис, С. О. Харитонов, В. Г. Хашев, В. В. Шаблистий, С. І. Шевченко, О. М. Шуміло, О. С. Юнін, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко

та ін. Водночас, як правило, відповідні дослідження не враховували умов сьогодення (зокрема, такого детермінанту як широкомасштабна війна російської федерації проти України), а їх предмет був ширшим ніж кримінальна відповідальність за екоцид¹.

1. Історико-правовий аналіз визначення дефініції «екоцид» на міжнародному рівні

Порушення екологічного балансу у зв'язку з антропогенним впливом на екосистему актуалізувало важливість створення дієвих механізмів міжнародно-правового забезпечення охорони довкілля, чим займається все світове товариство, адже під загрозою зараз знаходяться не якась локальна територія чи окрема країна, але і все живе на планеті. Ми вважаємо, що слушною є думка Дж. Мартіна, який відзначив, що має відбутися ефективний перехід від хаосу до сталого суспільства, що вимагає створення порядку денного, який сприяє такому переходу. В цьому контексті екоцид, як злочин проти довкілля, повинен займати центральне місце, що обумовлює важливість його правового регулювання, як у національному законодавстві, так і в міжнародно-правовому просторі з урахуванням сучасних реалій.

Зауважимо, що у міжнародно-правовій доктрині немає загальновизнаного поняття «екоцид», як серйозного міжнародно-протиправного діяння, яке потребує створення спеціального режиму відповідальності. Проте з метою реалізації міжнародних інтересів світової спільноти, є потреба у встановленні такої відповідальності не лише за такі тяжкі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії, але й за шкоду, завдану навколишньому середовищу.

Не дивлячись на те, що термін «екоцид» набув широкого вжитку у ХХ столітті, на міжнародному рівні його визначення пройшло певні етапи, хоча факти його вчинення відомі набагато раніше. Наприклад, тактика «випаленої землі», яку використовували скіфи проти війська царя Дарія I у 512 г. до н.е.². У війнах Стародавнього Риму часто, германські воїни отруювали води для загибелі ворогів. Німецькими військами під час першої світової війни біля міста Іпр у Бельгії застосовували зброю масового ураження, у вміст якої входили іприт та хлор. За часів Другої світової війни з території України до Німеччини були вивезені значні поклади чорнозему, що надалі вплинуло на

¹ Shablysty V. V., Kosiachenko K. E., Berezniak V. S., Katorkin R. A. & Konopelskyi V. Y. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023, 10(1). P. 33. DOI: <https://doi.org/10.15566/cjgh.v10i1.749>.

² Нікітченко І.В., Прокопенко Н.Ю., Шведчикова І.О. Вплив військових конфліктів на навколишнє середовище та екологію. 2015. С. 254. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593128.pdf>.

родючість ґрунтів в нашій державі та інші³. Однак, перший етап боротьби за міжнародне закріплення цього терміну почався після гербіцидної війни у В'єтнамі, яка відома під назвою операція «Ranch Hand» під час якої застосовувалась створена суміш дефоліантів та гербіцидів синтетичного походження під назвою «Agent Orange», за основу якої були взяті наукові напрацювання американського ботаніка та біоетика, доктора Артуру В. Галстону, яку він на Конференції з питань війни та національної відповідальності у Вашингтоні 1970 року вимагав заборонити застосовувати, вважаючи це хімічною зброєю та запропонував укласти міжнародну угоду про заборону екоциду⁴.

Хоча риторика Галстона про війну у В'єтнамі вже залишилася в минулому, проте описаний вище підхід є актуальним і у наш час, адже за підрахунками для відновлення довкілля Україні потрібна сума в розмірі 55,6 млрд євро, яка з кожним днем війни в нашій країні, яку розв'язала РФ збільшується, про що зазначив Денис Шмигаль на міжнародному форумі «United for Justice. United for Nature»⁵. Підтвердженням цьому виступають і статистичні дані, розміщені на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора України. Так, за період з 2019 по 2024 рр. (включно) на території нашої держави було обліковано 39 випадків вчинення екоциду. Потужним детермінантом цього злочину виступають варварські дії рашистів, які демонструють на території України факт того, що не всі сучасні держави є цивілізованими та демократичними⁶.

Вперше на міжнародному рівні категорія «екоцид» була використана в рамках Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища 1972 року шведським прем'єр-міністром Швеції Свен Улоф Йоханс Пальме⁷. Саме ця конференція стала імпульсом для подальших

³ Люшукіна К. О., Телюра Н. О. Вплив військових дій на навколишнє середовище // Екологічно сталий розвиток урбосистем: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 2–3 листопада 2022 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова та ін. Електронні текстові дані. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 9–10.

⁴ Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

⁵ Загальні збитки довкіллю України сьогодні складають 55,6 млрд євро, – Денис Шмигаль. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-zbytky-dovkilliu-ukrainy-sohodni-skladaiut-556-mlrd-ievro-denys-shmyhal>

⁶ Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 736. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>.

⁷ Казак Р. (2022). Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. *Law. State. Technology.* 2022. № 1. Р. 4–7 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/97/81>.

дискусій щодо недопустимості вчинення такого акту протиправної поведінки як екоцид.

У 1973 році професор Фальк закликав політичне та юридичне співтовариство: «визначити як окремий злочин сукупні наслідки війни, які не тільки завдають шкоди певній екосистемі, але й значно й безповоротно її знищують»⁸. Згідно з науковими напрацюваннями професора Фалька, «екоцид» формується так: «екоцид означає будь-яку з наступних дій, вчинених з наміром порушити або знищити, повністю або частково, екологічну систему: а) ядерна, бактеріологічна, хімічна чи інша зброя масового знищення; b) використання хімічних гербіцидів для знищення природних лісів у військових цілях; с) погіршення якості ґрунту або підвищення ризику захворювань, небезпечних для людей, тварин або сільськогосподарських культур; d) знищення великих лісів або сільськогосподарських територій для військових цілей з використання бульдозерів; e) використання методів, призначених для збільшення чи зменшення кількості опадів; f) примусове виселення людей або тварин, з метою досягнення військові чи промислові цілі». Стосовно застосування санкцій професор Фальк вважає, що будь-хто, засуджений за екоцид або пов'язаний з ним злочини, повинен бути принаймні звільненим на певний період з керівної посади чи посади громадської довіри, в контексті чого слід карати не тільки за саме діяння, але й за змову. Окрім цього, глави держав, державні службовці, військовокомандувачі та приватні особи, повинні бути притягнуті до юридично відповідальності та покарані за таке діяння. З метою цього Фальк запропонував ООН призначити Комісію з 15 експертів у галузі міжнародного права та екології для розслідування звинувачень у екоциді за особливою процедурою⁹.

У 1980-х роках Комісією з міжнародного права ООН (далі – Комісія) відзначила другий етап можливого включення екологічних злочинів у проєкт Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (далі – Кодекс)¹⁰. Цей документ, який згодом став Римським статутотом Міжнародного кримінального суду, був прийнятий у 1998 році та набув чинності 1 липня 2002 року¹¹. Наразі, ним кодифіковано чотири міжнародні злочини – геноцид, воєнні злочини, злочини проти людства та акти агресії. Принагідно, що період з 1984 року по 1996 рік був

⁸ Шацька З. Я. Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. С. 4. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872>

⁹ Єрмоленко А. Війна як соціокультурний феномен. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 29-33.

¹⁰ Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2007. С. 389.

¹¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

вирішальним, тому що Комісією були докладені зусилля для включення у Кодекс положення щодо шкоди навколишньому середовищу. Вже 1991 року він був закріплений статтею 26 Кодексу, де зазначалось, що: «людина, яка умисно заподіює або наказує заподіяти шкоди навколишньому середовищу, в разі визнання її винною повинна бути покарана». Однак редакція була розкритикована, зокрема урядом Австралії, Бельгії, Австрії та Уругваю через складову наміру, у зв'язку з тим що екоцид у мирний час є побічним результатом впливу людей на довкілля. Через що попередні проекти були вилучені, статтю 26 скорочено до «умисного та серйозного збитку навколишньому середовищу», а у 1996 році взагалі виключено в односторонньому порядку як окреме положення головою Комісії Ахмадом Махію. Як наслідок, термін «екоцид» не увійшов в остаточну версію Римського статуту, а статтю 8 Воєнні злочини передбачено виключно юридичне визначення злочинів проти навколишнього середовища, під якими варто розуміти «широку, тривалу та серйозну шкоду природному середовищу», що обмежується у застосуванні воєнним станом та умисним заподіянням¹².

Відзначимо, що міжнародна стурбованість зміною клімату змусила інші країни світу переглядати своє кримінальне законодавство, чим і почався третій етап. У багатьох країнах світу «екоцид» класифікується як вид воєнного злочину, а саме слово «екоцид» не застосовується¹³. Екоцид як самостійний склад кримінального правопорушення закріплений на законодавчому рівні окремих держав, що раніше входили до складу СРСР, держав Азії (наприклад, Монголія, Соціалістична Республіка В'єтнам) та Південної Америки (Республіка Колумбія).

Відповідно до чинного законодавства екоцид – самостійний склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 441 закону про кримінальну відповідальність. Диспозиція названої норми передбачає, що під екоцидом доречно розуміти масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу¹⁴.

Четвертий етап характеризується спробами включення екоциду до Римського статуту. Так, у 2016 році Прокурор МКС оприлюднив документ щодо відбору справ та їх пріоритетності. У цьому документі

¹² Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: [https:// theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059](https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059).

¹³ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 184.

¹⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

вказувалось, що «Бюро зосереджуватиме увагу на переслідуванні злочинів, скоєних згідно з Римським статутом, що вчинялись або які призводять до шкоди навколишньому середовищу, незаконного використання природних ресурсів або незаконної конфіскації землі»¹⁵.

22 червня 2021 року за підтримки фонду «Stop Ecocide Foundation» група фахівців з міжнародного права представила концепцію визначення терміну, розробка якої почалась 2020 року у зв'язку із 75 річницею відкриття Нюрнберзького процесу щодо воєнних злочинів нацистських лідерів у 1945 року. Координували роботу Флоренс Ндепеле Мвачанде Мумба ат Філіп Сендрс. Фонд сподівається, що їхня робота буде взята до уваги урядами інших країн світу та МКС при розслідуванні злочинів проти довкілля. Хоча ст. 5 Римського статуту регламентовано, що Міжнародний кримінальний суд зазначено, розглядає справи, що стосуються чотирьох категорій злочинів: геноциду, військових злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії», але 75 років тому «злочини проти людства» та «геноцид» вперше обговорювалися в залах Нюрнберга¹⁶. Сподіваємось, що ця група змогла використати повсякденний досвід для створення практичного, ефективного та довговічного визначення, яке могло б отримати підтримку та уможливити зміни до Статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема, пропонується змінити преамбулу Римського статуту Міжнародного кримінального суду, в контексті того, що природному середовищу щодня загрожує серйозне руйнування, що призводить до світової екологічної кризи, за такої умови доповнивши статтю 5 пункт «е» «Злочин екоциду», з подальшим унормуванням його складу у статті 8: «незаконні або необґрунтовані дії, вчинені з усвідомленням, що існує суттєва ймовірність спричинення такими діями серйозної та масштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу». Для доцільного усвідомлення цього поняття, фахівці навели тлумачення його елементі:

Під «необґрунтованістю» розуміють безрозсудне ігнорування втрат, які явно перевищують очікувані соціальні та економічні вигоди.

«Серйозна» означає шкоду, яка спричиняє значні несприятливі зміни, погіршення або пошкодження будь-якої складової навколишнього світу, поєднуючись з негативним впливом на життя людей або природні, культурні чи економічні ресурси.

¹⁵ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

¹⁶ Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. Деякі доктринальні підходи до визначення поняття екоциду у міжнародному праві. Система національної безпеки України у XXI столітті (невійськовий аспект) : монографія / за наук. ред. професора І.В. Яковюка. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2023. С. 128.

«Масштабна» – це шкода, яка виходить за межі певної географічної території, переходячи національні кордони, впливаючи на екосистеми або живі організми.

«Довготривалою» є шкода, яка не може бути відновлена природним шляхом протягом розумного часу.

«Навколишнє середовище» – це Земля, літосфера, кріосфера, літосфера, гідросфера, атмосфера та космос¹⁷.

Станом на сьогоднішній день у світі спостерігаються тенденції щодо винесення екоциду за межі кримінального правопорушення, що вчиняється внаслідок бойових дій¹⁸, адже названий делікт може бути результатом протиправних дій, не пов'язаних із війною.

Таким чином, розглядаючи нормативно-правове регулювання на рівні міжнародного права, можна сказати, що поняття «екоцид» ще не є поширеним і, більше того, не знайшов свого правового закріплення. Проте є країни, у тому числі Україна, які визнають руйнування навколишнього середовища кримінальним діянням і встановлюють за це юридичну відповідальність. Тому у разі визнання злочину екоциду, як злочину проти миру та безпеки людства на міжнародному рівні – це забезпечить можливість впливу на держави таким чином, що їхні рішення, які можуть завдати і завдають значної шкоди чи руйнування довкіллю, вважатимуться міжнародним злочином, а його криміналізація допоможе заповнити прогалини в природоохоронному законодавстві. Тому, визначення «екоцид» має бути закріплений на рівні міжнародних нормативних актів, з унікальним та ефективним механізмом боротьби з цим явищем¹⁹.

2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки екоциду

Суспільно небезпечне діяння, що передбачене Кримінальним кодексом України – це єдина підстава для притягнення суб'єкта вчинення кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності²⁰. Виходячи з цього внутрішня структура будь-якого

¹⁷ Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. June 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>.

¹⁸ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 184.

¹⁹ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 185.

²⁰ Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 207. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>.

правопорушення в тому числі й екологічного складається з об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін. Склади окремих кримінальних правопорушень передбачають в якості обов'язкової ознаки предмет злочину або кримінального проступку²¹.

У ч. 1 ст. 1 «Завдання Кримінального кодексу України» КК України зазначається, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням²².

Наведені положення закону про кримінальну відповідальність свідчать про те, що довкілля, мир та безпека людства можуть виступати в якості одних із найбільш важливих соціальних цінностей, поставлених під охорону КК України (тобто в якості об'єкта складу кримінального правопорушення)²³.

З огляду на викладене вище, а також з урахуванням того, що екоцид включений законодавцем до розділу XX КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», можна зробити висновок про те, що родовим об'єктом вказаного злочину виступають суспільні відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку²⁴.

Що стосується безпосереднього об'єкта, то ним виступають суспільні відносини, щодо забезпечення безпеки природи як середовища існування людини. Ми погоджуємося з такими визначеннями об'єктів, однак звертаємо увагу на те, що біологи стверджують, що безпосереднім об'єктом екоциду є середовище проживання всього живого, а представники суспільних наук – народу. Проте, ми переконані, що об'єкт екоциду включає не тільки довкілля, а й людей, їх культуру та виробництво біологічного продукту, як об'єкту посягання²⁵. Втім екоцид

²¹ Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності // Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

²² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²³ Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215.

²⁴ Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph*. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>.

²⁵ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 185.

може бути не тільки факультативним наслідком знищення середовища існування, але й методом його руйнування. При цьому постає питання можливості нормальної життєдіяльності суспільства в рамках чого людина, суспільство та природне середовище діють, як одне ціле. Тобто антропогенний вплив на екологічні процеси, який дестабілізує структурну стійкість екосистеми, що може мати вплив на біорозмаїття видів чутливих до фактору впливу, яке спричинить обмеження в можливій інтенсивності використання відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів відзначиться на можливість збереження сталого довготривалого економічного розвитку, сприяючи дестабілізації економічної системи, що своєю чергою спричиняє тяжкі наслідки для населення та подальших поколінь. З чого вбачається доцільним до ст. 441 КК України включити ч. 2 «ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки для населення та наступних поколінь», де під тяжкими наслідками для населення слід розуміти повну неможливість його існування на території вчинення екоциду, або такого що значно ускладнює якість життя на такій території.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України може виражатись у наступних діяннях:

- масове знищення рослинного світу;
- масове знищення тваринного світу;
- отруєння атмосфери;
- отруєння водних ресурсів;
- вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу²⁶.

Спираючись на ст. 441 КК України, склад цього правопорушення різниться з типовим матеріальним де є потреба встановлення не тільки факту вчинення діяння, але й настання реальних негативних наслідків у вигляді екологічної катастрофи, різновидом якого є знищення флори та фауни, отруєння атмосфери та водойм й типовим формальним де є необов'язковим настання таких наслідків для визнання правопорушення закінченим у тому разі, якщо інші дії спричиняють екологічну катастрофу²⁷. Через це за конструкцією об'єктивної сторони він є формально-матеріальним²⁸.

Окремо звернемо увагу на те, що думки вчених щодо визначення поняття «екологічна катастрофа» різняться, їх можна поділити на дві

²⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁷ Ibid.

²⁸ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 185.

групи. Одні під екологічною катастрофою вважають стійкі зміни у навколишньому середовищі, внаслідок чого проживання населення стає неможливим або вкрай небезпечним у певній місцевості. Інші, екологічну катастрофу розглядають як тяжкий наслідок з урахування певних факторів до яких відносять тривалі, суттєві та несприятливі зміни в навколишньому середовищі на великій території, які суттєво обмежують чи припиняють процес життєдіяльності живих організмів. При цьому, термін «екологічна катастрофа», не має законодавчого закріплення ні в КК України, ні в спеціальному законодавстві у зв'язку з чим інтерпретація його відбувається шляхом аналізу суміжних норм. Однак спираючись на норми міжнародного права, під можливістю спричинення екологічної катастрофи слід розуміти масштабну, довготривалу і серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, що передбачено Конвенцією про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище ²⁹, яка спричинена вищевказаними діями наслідком яких є порушення функціонування біологічного різноманіття чи екологічної системи.

Наведений аналіз об'єктивної сторони кримінального правопорушення, що передбачене статтею 441 КК України, підтверджує важливість доповнення її диспозиції, а також внесення кваліфікуючих ознак з урахуванням сучасних викликів³⁰. Тому більш логічним видається наступне визначення екоциду на законодавчому рівні: «ч. 1 ст. 441 КК України: «Умисне, масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, земель або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, якщо вони створюють реальну, невідворотну загрозу екологічної катастрофи та ч. 2 ст. 441 КК України: «Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки для населення та наступних поколінь».

Суворе дотримання принципу презумпції невинуватості є основоположним в сучасних реаліях правової дійсності, позаяк невідворотність кримінальної відповідальності по відношенню до винної особи є показником забезпечення охорони судом та органами досудового розслідування основоположних конституційних прав і свобод люди та громадянина, тому визначальним у цьому плані є правильне встановлення суб'єктивних ознак кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, характеризується умисною формою

²⁹ Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf.

³⁰ Шевченко С. І. Особливості забезпечення публічного порядку поліцейськими підрозділами зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 62.

вини. При цьому відповідний вид вини може виражатись як у формі прямого, так і непрямого умислу³¹. Втім у диспозиції статті 441 КК України відсутня пряма вказівка на умисний характер такого діяння, що своєю чергою є обов'язковою умовою його визначення на міжнародно-правовому рівні³².

З огляду на вказаний вище факт вбачається доречним у диспозиції ст. 441 КК України включити вказівку на умисну форму вини, що дозволить унеможливити випадки помилкового притягнення до кримінальної відповідальності за відповідною нормою особи, яка діяла через необережність.

Решта ознак (мотив, мета, психоемоційний стан) не виступають в якості обов'язкових ознак екоциду, а відтак не впливають на кваліфікацію дій винного³³.

Відповідно до конструкції ст. 441 КК України суб'єкт даного кримінального правопорушення відноситься до числа загальних – ним може виступати фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку³⁴. Водночас, як демонструє практика, у більшості випадків суб'єкт названого кримінального правопорушення виступають окремі категорії осіб (наприклад, військові рф під час війни цієї варварської держави проти України).

У своїй промові на саміті G20 Президент України Володимир Зеленський назвав екологічні злочини Росії в Україні екоцидом і закликав міжнародну спільноту об'єднати зусилля для захисту довкілля.

За офіційними заявами, дії Росії призвели до наступних наслідків:

- 182 880 кв. м ґрунту забруднено небезпечними речовинами;
- 23 286 гектарів лісу було спалено російськими ракетами та снарядами;
- понад 6 мільйонів голів худоби загинуло внаслідок російської агресії;
- у Чорному морі загинуло близько 50 000 дельфінів [35].

³¹ Шаблюстий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання зло–чинності щодо дітей. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 2 (10). С. 228.

³² Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 186.

³³ Юнін О.С. Теоретико-правові засади надання послуг працівниками поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 16.

³⁴ Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190-196.

³⁵ Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 27 жовтня – 2 листопада 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40263.html>.

Ці екологічні катастрофи доводять, що екоцид може здійснюватися спеціальними суб'єктами. До основних, на наш погляд слід віднести таких: посадові особи, військовослужбовці або особи, які обіймають інші державні посади, що пов'язані з ризиком вчинення екологічної катастрофи. Також з урахуванням настання можливих суспільно-небезпечних наслідків він не може бути вчиненим одним суб'єктом, через що загалом суб'єктами цього кримінального правопорушення є військові, цивільні посадові особи, керівники різних установ іноземних держав включно, оскільки фактично виконавці також повинні нести відповідальність за вчинення екоциду. Іншими словами, екоцид не характеризується наявністю лише одного виконавця, але такі випадки не можна виключати. Хоча суб'єкт «екоциду», як правило, є спеціальний, не слід нівелювати можливість вчинення цього злочину загальним суб'єктом. З метою унеможливлення звуження норми вивченої статті пропонується додати ще одну кваліфікуючу ознаку «ті самі дії, вчинені службовою особою»³⁶.

Окремо згадаємо про транснаціональні корпорації, які з кожним днем розширюють свої повноваження, що сформовано шляхом тісної взаємодії з глобалізацією світової економіки, яке є результатом глобалізації та є її каталізатором. Зіткнувшись з проблемами сталого розвитку та захисту навколишнього середовища планети, вони несуть відповідальність і зобов'язані вживати рішучих заходів для забезпечення екологічної безпеки своїх країн і країн, що їх приймають. Причому негативним сигналом є не сам факт видобутку природних ресурсів, а суперечлива модель фінансових відносин, яка використовується для розрахунку та підтримки руху активів. Забруднення територій та інші явища, що негативно впливають на екологію, стають все більш поширеними.

Отже, з вищезазначеного аналізу, можна сформулювати такий висновок, що інститут екологічної безпеки, як невід'ємна складова збереження екосистеми нашої планети в частині протидії вчинення екоциду з урахуванням сучасних реалій потребує удосконалення суб'єктивних ознак його складу.

3. Відмежування екоциду від суміжних деліктів

Трансгосподарний характер кримінальних правопорушень проти довкілля визначається їх можливістю вплинути на нормальне функціонування довкілля не тільки однієї країни, але й всієї планети. У зв'язку з чим у процесі практичної діяльності необхідною умовою

³⁶ Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 186-187.

правильної кваліфікації вчинених суб'єктом кримінальних правопорушень є їх диференціація.

Так, розділом VIII Особливої частини КК України в ст.ст. 236–254, передбачено кримінальні правопорушення проти довкілля. Відзначимо, що кримінально карані діяння що передбачені цим розділом, укладені за допомогою спеціального прийому законодавчої техніки, що є гарантом стабільного, гнучкого та компактного права до системного підходу його формування, а саме бланкетна диспозиція, що своєю чергою унеможливорює повторення однакового тексту в різних нормативно-правових актах, сприяючи уніфікованому законодавству з урахуванням умов світового прогресу, що викликає певні складності в регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля. Однак, вищевикладене має свої недоліки, на які звернув увагу О. О. Дудоров³⁷, який вважає, що бланкетний спосіб викладення диспозицій у статтях Особливої частини КК породжує теоретичні та прикладні проблеми. Серед яких основною є забезпечення прав та свобод людини і громадянина щодо вибору того чи іншого варіанту кваліфікації правопорушення за неузгодженості між заборонними нормами КК і положеннями регулятивного законодавства, які конкретизують названі або частково описані в КК ознаки складів злочинів³⁸.

З приводу законодавчого закріплення склад кримінального правопорушення «Екоцид» (ст. 441 КК України), то він передбачений XX розділом, що є важливою правовою гарантією безпеки довкілля та існування людства на планеті, проте норма, яка має бланкетну диспозицію є юридично недосконалою конструкцією в частині конкретизації можливих суспільно-небезпечних наслідків, як екологічна катастрофа через її оціночний характер.

Досліджуючи конкретні склади цих кримінальних правопорушень варто зазначити, що поняття «злочин проти довкілля» є ширшим за поняття «екоцид», адже безпека людства як об'єкт посягання повинен призвести до масштабних наслідків. При цьому акт екоциду, вчинений під час збройних конфліктів (міжнародних і неміжнародних), слід вважати військовим злочином проти довкілля. З цього випливає, що як екоцид (ст. 441 ККУ), так і заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України) є одними з найбільш тяжких кримінальних правопорушень з урахуванням того, що негативні наслідки для природного середовища, які будуть спричинені такими діями,

³⁷ Дудоров О. О. Бланкетність і зворотня сила кримінального закону. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2015. № 5. С. 176.

³⁸ Дудоров О. О. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці злочинних посягань на довкілля. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Baite, 2022. С. 317-318. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>

мають незворотний характер. Однак, не дивлячись на такий зв'язок, ці кримінальні правопорушення відрізняються як за юридичною природою, так і за ознаками самого складу.

З аналізу ч. 1 ст. 438 КК України вбачається наявність альтернативних проявів, які передбачені такими діяннями: жорстоким поводженням з військовополоненими або цивільним населенням; вигнанням цивільних з метою їх залучення до примусових робіт; застосування засобів ведення війни, які є забороненими міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – ВРУ); 6) віддання наказу про вчинення таких дій. Тобто у разі вчинення вищезазначених дій, які передбачені диспозицією цієї статті КК України шляхом застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, що передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. Наприклад, ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу (Протокол I) передбачена заборона застосування методів та засобів ведення воєнних дій, що призначені для нанесення масового, довготривалого і серйозного збитку навколишньому середовищу або такого що очікується [3929]. У цьому випадку під порушенням законів і звичаїв війни в розумінні частини 1 статті 438 КК України є саме використання методів або засобів ведення війни, призначених для заподіяння масштабного, довгострокового і серйозного збитку природному середовищу.

Іншою групою міжнародних договорів, які, як можна побічно вважати, включають норми про закони і звичаї війни, є багатосторонні міжнародні договори, серед яких доречно виокремити Конвенцію про біологічну зброю, Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на навколишнє середовище, Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, Конвенцію про захист цивільного населення під час війни та інші. Ці нормативно-правові акти є актами міжнародного права, що закріплюють зобов'язання держави, порушення яких є основою міжнародно-правової відповідальності держави. Однак при встановленні відповідальності держави за використання методів і засобів війни, заборонених вищевказаними договорами, посилання на конвенції в якості додаткового джерела права можуть робитися при притягненні окремих осіб до індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення серйозних порушень МГП, які вважаються військовими злочинами. В такому випадку таке діяння може кваліфікуватися як застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, але заподіяння шкоди навколишньому середовищу в результаті

³⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

застосування цих засобів стає факультативною ознакою за статтею 439 Кримінального кодексу «Застосування зброї масового знищення», як інші тяжкі наслідки.

Стосовно міжнародних звичаїв щодо заподіяння шкоди природі, то вони стосуються норм, які регулюють такі загальні принципи, як: природа не може бути об'єктом посягання, якщо це не військовий об'єкт, і також заборонено здійснювати напади на військові об'єкти, якщо очікується, що такі дії завдадуть надмірної навколишньому середовищу в порівнянні з очікуваним результатом; використання методів або засобів ведення війни, які повинні враховувати захист і збереження природного середовища; заборона використання методів або засобів ведення війни, які, як планується або очікується, тягнуть за собою великомасштабний, довгостроковий і серйозний вплив на навколишнє середовище.

Слід відзначити, що обов'язкова ознака двох розглянутих кримінальних правопорушень – це масштабність вчиненої шкоди. Статтею 441 КК шкода характеризується прийняттям формулювання «масове знищення» та «екологічна катастрофа», але, виходячи з положень МГП, екологічна шкода, охоплена порушеннями законів та звичаїв війни, повинна бути «масштабною», «тривалою», «серйозною», «надмірною». Ми переконані, що незважаючи на використання різних лексичних засобів, зміст ознак ідентичний, тому їх можна вважати загальними для обох складів таких правопорушень. З вищевикладеного видно, що ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, які передбачені статтями 438 і 441 КК, відрізняються один від одного вчиненими діями, а суміжні за наслідками вчинення⁴⁰.

Суб'єктивна сторона складу, за статтею 438 КК України, характеризується умислом. Крім того, обов'язковою ознакою є усвідомлення того, що дії відбуваються у зв'язку зі збройним конфліктом, а також використання заборонених засобів і методів ведення війни. Разом з тим не обов'язково, щоб людина мала умисел заподіяти шкоду, яка «широкомасштабною», «довгостроковою», «серйозною» або «надмірною» порівняно з очікуваною конкретно та безпосередньою військовою перевагою – усвідомлення потенційної можливості заподіяння такої шкоди є достатньо. Навіть, згідно з міжнародною практикою, під час військових операцій вживаються всі практичні превентивні заходи, щоб уникнути випадковому збитку навколишньому середовищу. Виходячи з цього можна зробити висновок, що використання сторонами засобів і методів ведення війни без урахування змісту певних міжнародних звичаїв свідчить про навмисне порушення законів і звичаїв війни. З приводу суб'єктивної сторони екоциду, яка характеризується формою вини у вигляді прямого

⁴⁰ Мохончук С.М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 135-137.

або непрямого умислу, то також не обов'язково, щоб у людини був намір заподіяти таку шкоду навколишньому середовищу. Це можна оцінити як екологічну катастрофу – людині досить усвідомити можливість заподіяння шкоди, порівнянного з порівняним діянням. Таким чином, характерними ознаками суб'єктивної сторони передбаченими ст.ст. 438 та 441 ККУ характеризуються формою вини та вольовою ознакою, яка різниється за інтелектуальним моментом.

Зауважимо, що за суб'єктом вчинення ці два кримінальні правопорушення також відрізняються, а саме суб'єкт порушення законів та звичаїв війни може бути як загальний, так і спеціальний. Так, наприклад, військовослужбовець або посадова особа, яка віддала наказ щодо використання засобів та способів ведення воєнних дій, мета яких є нанесення шкоди природному середовищу наслідки якого є масштабними, тривалими та серйозними. В іншому випадку суб'єкт є загальним, оскільки як військовий, так і цивільний можуть вчиняти дії, що становлять порушення законів та звичаїв війни⁴¹.

Таким чином, у питанні кримінально-правової кваліфікації стосовно розмежування споріднених складів кримінальних правопорушень повинно відбуватись у певній послідовності: визначення спільних ознак споріднених злочинних діянь з метою їх розмежування; визначення відмінних ознак складів таких злочинів; формування висновку з проведеного аналізу, в якому, на думку В.О. Навроцького, повинні бути враховані ознаки, що відрізняються за змістом та об'ємом, але збігаються за формою.

ВИСНОВКИ

Війна російської федерації проти України є потужним детермінантом поширення деліктів у вигляді екоциду. Лише за період з 2019 по 2024 рр. (включно) на території нашої держави було зареєстровано 39 випадків вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 441 КК України. Поширення даної групи злочинів на території України створює суттєві складнощі для швидкого післявоєнного відновлення нашої країни.

Для покращення динаміки поширення на території України злочинів у вигляді екоциду важливо вжити комплекс заходів, спрямованих на протидію згаданих небезпечі, серед яких і модернізація чинного закону про кримінальну відповідальність.

Чинна редакція ст. 441 КК України містить певні недоліки, усунення яких може призвести до підвищення рівня ефективності застосування названої норми на практиці. Зокрема, вбачається доречним доповнити дану статтю кваліфікуючими ознаками – спричинення тяжких наслідків та вчинення делікту службовою особою. Крім того, у диспозицію ст. 441 КК України доцільно включити вказівку на умисну форму вини суб'єкта.

⁴¹ Мохончук С.М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 134-135.

Окремим важливим напрямом протидії екоциду є міжнародне співробітництво, адже згаданий злочин – глобальне явище, що несе транскордонну небезпеку. У контексті реалізації цього заходу важливим є визнання екоциду в якості самостійного складу кримінального правопорушення на міжнародному рівні.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу окремих аспектів регулювання кримінальної відповідальності за вчинення екоциду. Зазначається, що названі акти деліктної поведінки виступають в якості загрози швидкому післявоєнному відновленню України.

Розкривається зв'язок між динамікою поширення актів екоциду на території України та війною, яку держава-агресор підступно розгорнула проти останньої. Вказується, що війна виступає потужним детермінантом для вказаної категорії злочинів.

На основі сучасних тенденцій розвитку правової реальності запропоновано подальше унормуванням ст. 441 КК України в частині доповнення об'єктивних та суб'єктивних ознак. Крім того, пропонується включити до цієї норми кваліфікуючі ознаки – спричинення тяжких наслідків та вчинення делікту службовою особою.

Визначено важливість гармонізації норми кримінального законодавства України, що своєю чергою є обов'язковою умовою визначення на міжнародно-правовому рівні такого злочину як екоцид, за допомогою включення у диспозицію ст. 441 КК України вказівки на умисну форму вини суб'єкта.

Умотивовано важливість систематизації норм міжнародного кримінального права щодо визначення дефініції «екоцид».

Література

1. Березняк В. С., Рукіна Д. О. Адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти запобігання і протидії правопорушенням. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 183-188.
2. Березняк В. С. Запобігання шахрайству в Інтернеті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 190-196.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
4. Дудоров О. О. Бланкетність і зворотня сила кримінального закону. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2015. № 5. С. 175–180.
5. Дудоров О. О. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці

злочинних посягань на довкілля. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Баїте, 2022. 632 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>.

6. Єрмоленко А. Війна як соціокультурний феномен. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 7-58.

7. Шмигаль Д. Загальні збитки довкіллю України сьогодні складають 55,6 млрд євро. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zahalni-zbytku-dovkilliu-ukrainy-sohodni-skladaiut-556-mlrd-ievro-denys-shmyhal>.

8. Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2007. 486 с.

9. Казак Р. (2022). Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. *Law. State. Technology*. 2022. № 1. Р. 3–9 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/97/81>.

10. Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215-221.

11. Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190-196.

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

13. Люшуківа К. О., Телюра Н. О. Вплив військовий дій на навколишнє середовище // Екологічно сталий розвиток урбосистем: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 2–3 листопада 2022 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова та ін. Електронні текстові дані. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 9-11.

14. Мохончук С.М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 132-138.

15. Нікітченко І.В., Прокопенко Н.Ю., Шведчикова І.О. Вплив військових конфліктів на навколишнє середовище та екологію. 2015. С. 253-255. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593128.pdf>.

16. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 27 жовтня – 2 листопада 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40263.html>.

17. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

18. Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. Деякі доктринальні підходи до визначення поняття екоциду у міжнародному праві. Система національної безпеки України у ХХІ столітті (невійськовий аспект) :

монографія / за наук. ред. професора І.В. Яковюка. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2023. С. 118-130.

19. Шаблистий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання злочинності щодо дітей. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 2 (10). С. 228–236.

20. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 736-760. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>.

21. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності // Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

22. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 205-229. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>.

23. Шацька З. Я. Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. *Ефективна економіка*. 2023. № 7. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872>.

24. Шевченко С. І. Місце комплексного явища забезпечення публічного порядку в поліцейській діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 192–198.

25. Шевченко С. І. Особливості забезпечення публічного порядку поліцейськими підрозділами зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 62–68.

26. Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823-846. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>.

27. Юнін О.С. Особливості адміністративної діяльності поліції Великобританії та Франції. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: «Право та державне управління»*. 2013. №1. С. 143-147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_pdu_2013_1_26.

28. Юнін О.С. Теоретико-правові засади надання послуг працівниками поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 13-19.

29. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf.

30. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

31. Shablysty V. V., Kosiachenko K. E., Berezniak V. S., Katorkin R. A. & Konopelskyi V. Y. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023, 10(1). P. 33-42. DOI: <https://doi.org/10.15566/cjgh.v10i1.749>.

32. Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. June 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>.

Information about the authors:

Berezniak Vasyl Serhiiiovych,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Katorkin Roman Anatoliiovych,

PhD Law,
Head of the Department of analytical work and management organization
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Rukina Diana Oleksiivna,

Assistant of the Department of Criminalistics and Premedical Training
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine